



РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ



Традиціоналізм і новаторство в дослідженні фольклорного орнітообразу зозулі

Пастух Н. Тваринна образно-символічна система українського фольклору: зозуля. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2013. – 263 с.

Сучасна фольклористика, як і наука в цілому, суттєво втрачає від того, що окремі праці іноді залежуються у рукописному вигляді і одразу не потрапляють у друк, а отже й у науковий обіг. Найбільше прикро тоді, коли йдеться про “магістральні” дослідження фундаментального характеру, у яких окреслено широке коло теоретичних ідей і питань для майбутніх студій, розроблено методологічний інструментарій для системного опрацювання тієї чи іншої проблеми, який у подальшому зможуть використовувати послідовники для поетапного заповнення невивчених лакун. Без сумніву, осмислення багатьох ключових тем в українській фольклористиці було би сьогодні на значно вищому рівні, якби, наприклад, у час написання або хоча б у першій половині ХХ ст. було видано відому і дотепер переважно для вузького кола фахівців, але цінну й донині працю діяча “Руської трійці” І. Вагилевича “Слов’янська символіка”, яку написано польською мовою у 30–40-их роках ХІХ ст.

Тож щиро радіємо появі монографії Надії Пастух “Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля”, яка “вистоявшись” у часі, як добре виноградне вино, набула викристалізованого вигляду й оригінального авторського стилю сучасного фольклористичного дослідження. На відміну від праці І. Вагилевича, напрацювання Н. Пастух із цієї теми відомі науковому загалу вже тривалий час. Цьому сприяли успішний захист кандидатської дисертації і низка добротних статей, більшість із яких і склали основу виданої книги. Також без перебільшення можемо констатувати, що віднедавна фактично жодне серйозне дослідження в Україні, яке стосується вивчення фольклорної символіки, не обходиться без посилань на праці львівської дослідниці. Значною мірою завдяки цьому Н. Пастух у цій галузі фольклористики належить до дослідників із високим індексом цитувань. Тож видання ґрунтовного монографічного дослідження, яке підготувала авторка, саме “на часі”.

Хоч вивчення фольклорної символіки з 90-х років ХХ ст. в Україні значно активувалося, про що свідчать праці українських фольклористів, робота Н. Пастух про тваринні символи, зокрема, про образ зозулі, на їх фоні добротно вирізняється. Тенденції останніх років вказують на те, що серед молодих фольклористів у рамках кандидатської тепер модно було би одним махом “дослідити” якщо не всю тваринну символіку, то бодай хоч один її зооряд, наприклад звірів, птахів і т. ін. У результаті таких досліджень їх автори, женучись за швидкими результатами, вправно знімають лише “вершки”, роблячи поспішні, часом неадекватні висновки, і натомість не торкаються “корінців”, тобто належно не заглиблюються ані в теоретико-методологічні складнощі теми, ані в фольклорний різножанровий матеріал, ані в нюанси вузької проблематики предмета дослідження.

Н. Пастух, автор рецензованої праці, свідома того, що братися одразу за вивчення всієї тваринної символіки, ба навіть лише за систему орнітосимволів у межах одного невеликого дослідження і на матеріалі творів великої кількості фольклорних жан-

рів – це надзавдання, яке дуже складно здійснити, тому навіть і не варто розпочинати з огляду на велику відповідальність. Тож логічно й абсолютно виправдано обрала “синицю в руці” замість “журавля в небі”. Проте цією по-справжньому поцінованою синицею у її фольклористичній праці стала *зозуля*, правильніше сказати – аналіз цього одного з найцікавіших образосимволів в українському фольклорі та народній культурі загалом.

Уже перше ознайомлення з монографією справляє враження скрупульозно продуманого дослідження, у якому гармонійно поєднуються доступність і глибока науковість викладу матеріалу, простота і аргументованість основних положень. Чітко структурованою є *вступна частина* монографії, яка має історіографічно-методологічний характер. У рамках усього дослідження вона виконує роль своєрідної прелюдії, проте не лише до базових двох розділів про зозулю, а й загалом до подальшого системного вивчення тваринних образосимволів усної словесності українців. У ньому авторка розглянула найважливіші праці та простежила поетапність дослідження символики фольклорного “бестіарію”, залучивши необхідний компендіум із суміжних наукових дисциплін. Привертає увагу вдумливий і лаконічний аналіз монографій та окремих статей, у яких було здійснено реконструкцію первісного значення тваринних образів (І. Вагилевича, М. Костомарова, В. Клінгера, Є. Кагарова), пунктирно осмислено окремі зоосимволи (Д. Лепкого, М. Сумцова, Е. Маєвського), розглянуто контекст стрижневого слова тваринобразу (О. Потєбні, М. Коробки, Ф. Колесси, В. Давидюка), з’ясовано культурологічний аспект символики тварин (І. Денисюка, М. Маєрчик, Т. Бернштам, О. Терновської та ін.). Дослідниця не оминає увагою одноосібних і колективних праць, що стосуються семантики та функцій зоосимволу, загальнотеоретичних проблем фольклорної символики, які було написано давніше або з’явилися в сучасний період у різноманітних словникових чи енциклопедичних наукових виданнях.

Методологічним за своєю суттю і концептуально важливим є перший розділ монографії “*Символіка тварин в українському фольклорі: специфіка образної системи*” (С. 15–82). У ньому дослідниця, розглядаючи питання, як позначився культ тварин у фольклорній традиції, виокремила і з’ясувала низку важливих для подальшого дослідження проблем, а саме: виділення найважливіших ознак тваринних символів, близькості класів тварин і людей, впливу природних рис тварин чи іншої тварини в зооієрархії. Під час розгляду теми про класифікацію тваринних образів Н. Пастух розважливо проаналізувала внесок у вивчення цього питання О. Гури, автора ґрунтовної праці “*Символіка животної в славянській народній традиції*”, у якій акцентувала і позитивно оцінила основні диференційні ознаки (класифікатори) зоосимволів і чотири класи тварин (птахи, звірі, гади і комахи, риби). Не пройшла повз увагу авторки ще одна важлива з цього погляду праця про орнітосимволи Т. Бернштам, у якій для класифікації образів птахів, на думку Н. Пастух, ефективно застосовано опозицію “свій – чужий”. З’ясовуючи вплив на тваринні фольклорні символи християнства, фольклористка справедливо відзначає, що воно суттєво “не змінило “тональності” окремих тваринних образів”, хоч і подекуди запропонувало “на протигагу зоосимволів свою образно-персонажну галерею” (С. 29).

При написанні першого розділу П. Пастух зіткнулася із проблемою пошуку оптимальної моделі опису тваринного образу, яку зуміла, на наш погляд, успішно вирішити. Дослідниця обґрунтовано адаптувала для власного фольклористичного дослідження схему опису, сформовану на основі праць О. Гури і Е. Маєвського, доповнивши її окремими напрацюваннями інших попередників. Ця схема дослідження включає з’ясування таких основних моментів: “портрету” тварини, “мови” зоообразу, її руху у просторі та часі, “соціального” статусу, ономаціологічного контексту і семантико-функціональних еквівалентів. Характеризуючи ці аспекти, фольклористка доповнила кожен із них більш докладною “партитурою” аналізу. Скажімо, “портрет” тварини повинен включати опис його зовнішнього вигляду, у “морфології” якого важливе значення мають: колір, виділений орган, вік, стать, розмір, краса, запах та ін.

Головним у монографії є другий розділ “*Семантика образу зозулі у фольклорному тексті*” (С. 83–195), у якому фахово і на високому науковому рівні здійснено величез-

ну за обсягом копітку роботу, пов'язану зі з'ясуванням системи символічних значень обраного для дослідження орнітообразу. Це дало змогу дослідниці досягнути значного результату – по суті, реконструювати на матеріалі національного фольклору “цілісний міфологічний комплекс” уявлень про зозулю. Наскільки нам відомо, це чи не перше в українській і слов'янській фольклористиці широкомасштабне монографічне дослідження, присвячене орнітообразу зозулі. На нашу думку, запорукою успішності цієї праці стала вдало продумана методика дослідження, яка, перш за все, дала змогу випрацювати ефективну схему аналізу образу. Тож другий розділ рукопису, власне, і засвідчив ефективність обраної моделі дослідження зоосимволу, поетапність якої відображено у семи його підрозділах.

Мабуть, найважливішим серед них є другий підрозділ про “мову” зозулі, адже саме з куванням найперше асоціюється в людській уяві та народній культурі ця птаха. Дослідниця також позиціонує цю тезу і вважає, що саме зозулине уміння “говорити” символічною мовою звуків маркує і відрізняє її від інших зообразів, у яких подібним маркером є переважно “портретна” або якась інша характеристика. Тому логічно цей підрозділ у монографії чи не найбільший за обсягом і детальніше від інших структурований, щоб показати полісемантичне ядро “мови” птаха, у якому виділено “магію зозулиного голосу”, лад її “пісні” та “мотиви” віщування.

Роль своєрідного контрасту на фоні шести попередніх підрозділів виконує фінальний сьомий підрозділ другого розділу, у якому Н. Пастух подала сучасну рецепцію образу зозулі в українських народних піснях переважно пізнішого походження. У ньому дослідниця вдалося помітити важливу деталь в еволюції образу зозулі – її естетизацію, яка відбувається паралельно із заглибленням в психологію ліричного героя. “Жертвою” цього неминучого процесу авторка вважає “відхід від міфологічного”, своєрідну десакралізацію в семантиці цієї птахи.

Другий розділ цікавий ще й з того погляду, що об'єктивно демонструє “нульовий” або підготовчий етап дослідження, який полягав у пошуку та відборі фольклорного матеріалу. На наше переконання, ця вкрай важливу невидиму та тривалу роботу було виконано сумлінно і продуктивно: основні теоретичні положення та результати праці проілюстровано різножанровими і високохудожніми фольклорними зразками у записках XIX–XXI ст. із різних етнографічних регіонів України та з-поза її меж, для пошуку яких опрацьовано велику кількість україно-, російсько- та польськомовної літератури.

Привертає увагу також часте посилання на багатий домашній архів дослідниці із власних записів. Хронологія цих текстів, якими обрамлено і “декоровано” наукову оповідь рукопису, охоплює другу половину 90-х років XX – перше десятиліття XXI ст. Приємно вражає і географія фольклорних записів, яку найбільше локалізовано у Західному Поліссі, Подільському краї, на території Молдови, де авторка й фіксувала власноруч усні артефакти про образ зозулі.

І насамкінець: цілком погоджуємося з думкою Н. Пастух, що “символіка тваринного образу – невичерпна тема для досліджень”. Однак із виходом у світ монографії “Тваринна образно-символічна система українського фольклору: зозуля”, яка є методологічно витриманим і змістовно зрілим дослідженням, ця тема втрачає свою невичерпність, принаймні щодо вивчення образосимволу зозулі. Не сумніваємося і в тому, що, проторувавши нелегкий шлях у світ ще у період написання, ця монографія відкриє віконце для нових кроків у науковому освоєнні українського фольклорного бестіарію, які, сподіваємося, будуть такими ж сумлінними і фаховими.